

I.
ULUSLARARASI
HOCA AHMED YESEVİ
SEMPOZYUMU

28-30 NİSAN 2016
ANKARA

İnceleme Araştırma Dizisi

Yayın No: 41

I. Uluslararası Hoca Ahmed Yesevi
Sempozyumu Bildirileri

Editör

Prof. Dr. Ahmet KARTAL

Yayın Koordinatörü

Halil ULUSOY

ISBN

978-9944-237-55-0

Baskı Tarihi

Nisan 2017

Baskı

Merkez Repro Basım Yayın Ltd. Şti.

www.merkezrepro.com

Ahmet Yesevi Üniversitesi

Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Cad. Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sokak.

No: 30 06490 Bahçelievler/ANKARA

Tel: 0312 216 06 00 • Faks: 0312 216 06 09

www.ayu.edu.tr yayinlar@yesevi.edu.tr

Kitapta ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarlarının olup,
Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığının
görüşlerini yansıtmazlar.

Ahmed Yesevi, Yesevilik ve Türk Müslümanlığı Tartışmaları

MEHMET ZEKİ İŞCAN*

Giriş

Ahmet Yesevi, Türk Müslümanlığının adı bize intikal etmiş ilk öncüsü sayılmaktadır. Onu tanımanın Türk Müslümanlığını tanımak olduğu ifade edilmiş, onun bir bakıma Türk halk Müslümanlığının bilinen ilk mübeşşiri sıfatını hak ettiği vurgulanmıştır¹.

Buna göre Ahmet Yesevi bir düşünür olmaktan çok bir inanç ve din adamı gibidir. Kendisine ilk Türk İslam misyoneri gözü ile bakmak mümkündür. O, Türk İslam sentezinin oluşumuna katkı sağlayan tarihi bir şahıstır. Yesevilik de İslam düşüncesi ile Türk anlayışının kültürleşmesini temsil etmektedir.

* Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

¹ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu Sufiliğinde Ahmed-i Yesevi ve Yesevilik”, *Yesevilik Bilgisi*, haz. Cemal Kurnaz Mustafa Tatçı, Milli eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 200, s. 466.

“İlk öncü”, “İlk mübeşşir” ifadeleri abartılı ifadeler olarak değerlendirilebilir. Yörükân’ın ifade ettiği gibi, din neşri Müslüman olmaktan çok ayrı bir iştir ve bu işin imkan sahasına çıkması, tebliğ edilen din esaslarının, vazıh, gayri şahsi ve aleni olmasına, mübeşşirlerin de kültür üstünlüğüne sahip hakimiyet tesis etmiş veya muhiti hazırlamış olmasına bağlıdır. Bu şartların bulunduğu yerde Müslümanlık intişar kabiliyeti bulur. Nitekim Hazarların, Şimal Bulgarlarının, Oğuzların ve Selçukluların, Karahanlıların kütle kütle Müslüman olmaları, bu şartlar altında vukua gelmiştir. Bu ulusların ülkelerinde Ahmed Yesevi’nin ve halifelerinin hareketleri ve menkabeleri, Müslümanlığın yayılmasından en az üç yüz sene sonra başlar. Bkz. Yusuf Ziya Yörükân, *Anadolu’da Alevilik ve Tahtacılar*, eklerle yayıma hazırlayan: Turhan Yörükân, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2002, s. 477.

Onun ya da Yeseviliğin eserlerinden biri olarak görülen “Hikmetler” de Ahmet Yesevi’ye aidiyeti sorgulansa bile Türk Müslümanlığının örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Nitekim Hikmetler’in Ahmet Yesevi’ye ait olup olmamasından ziyade Yesevi muhitlerinde gördüğü ilgi daha önemlidir².

Başka bir ifade ile “Hikmetler” Türk Müslümanlığı diyebileceğimiz bir din anlayışının anonimleşmesi olarak görülebilir. Hikmetler, giderek kimin söylediği belirsizleşse de “halka” mal olan, “halkı” içinde barındıran din söylemi ve Yesevi geleneğinin bir ürünü olarak değerlendirilmektedir³.

Hikmetler esas alınarak denilebilir ki Ahmet Yesevi, İslam’da tasavvufu Türk dilinde ifade eden ilk kişidir. Yesevi ne söylemişse Türkçe söylemiştir. Ahmet Yesevi ve onu izleyen erenlerin en belirgin yönü, kullandıkları arı duru halk Türkçesidir. Yesevi erenlerinin Türk kültür birikiminin zenginleşmesine ve süreklileşerek bugüne değin ulaşmasına yaptıkları en büyük katkı, din dili olarak Türkçeyi yeğlemeleridir⁴. Aynı zamanda Fezailü’l Etrak ile Divan-ı Hikmet karşılaştırılırsa pek çok noktalarda ayniyetler tespit edilebilir⁵.

Fakat Ahmet Yesevi etkisindeki Türk Müslümanlığının evliya kültü merkezli bir Müslümanlık ya da mitolojik ve geleneksel unsurlarla, hurafelerle örülmüş koyu muhafazakar bir karakter arz ettiğini ileri sürmenin⁶ birçok hatayı içinde barındırdığı ifade edilmelidir.

² Bkz. Mustafa Kara, Yesevi Kültürünü Günümüze Ulaştıranlar ve Cevahirü’l-Ebrar min Emvacı’l-Bihar, İlim ve Sanat, sayı: 35-36, 1993, s. 14.

³ Bkz. Onur Bilge Kula, *Anadolu’da Çoğulculuk ve Tolerans*, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul 2011, s. 52.

⁴ Onur Bilge Kula, *Anadolu’da Çoğulculuk ve Tolerans*, s. 53.

⁵ Mübahat Türker Küyel, “Yesevi Portresi”, *Erdem*, cilt: 7, Sayı: 21, s. 871, 875.

⁶ Bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “Ahmet Yesevi ve Türk Müslümanlığı”, *Yesevilik Bilgisi*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 2000, s. 180.

Türk Müslümanlığı evliya kültü merkezli değildir

Divan-ı Hikmet yakından incelendiğinde, şahıs(evliya, şeyh, alim vs.) karizmasından kitap, eser, sünnet, hikmet karizmasına doğru bir değişimin izlerini takip etmek mümkündür.

Divan-ı Hikmet'in gayesi, "Hak Kelamı" ile birlikte mey-i aşkın otağına girip binlerce destan söylemek⁷; Kur'an okuyup amel kılmak, şeyh olmak çok zor olduğu için rehber belleyerek şer'i yolda yürümek⁸, gerçek bir pir-i mugan olan Hak Muhammed Mustafa'ya ve onun sünnetine sarılıp ümmet olmayı sağlamaktır. Pir-i Mugan, Hak Mustafa'dır. Ona ümmet olmak gerçek müritliktir⁹.

Yine Divan-ı Hikmet'te ortaya konulan anlayışa göre gerçek pir, bu kitapta yazılan hikmetlerdir. Hikmetler pir-i kamildir, kudretli bir pirdir. Bu hikmetleri okuyan kişiler, Ahmet Yesevi'nin oğulları ve talebeleri makamındadır. Hikmetler, canların iman ile çıkmalarının kuvvetli bir vesilesidir¹⁰.

Divan-ı Hikmet'te sahte dervişlerden, elde tespih, gönülde hile, fikirde maddiyat taşıyan şeyhlerden söz edilerek bunlara ihlasın yöneltilmemesi gerektiği ifade edilmektedir¹¹. Tespih tanesi elde olmasına rağmen dillerde gıybetin, ibadetlerde riya ve kibrin hakim olabileceği belirtilmektedir¹². Artık hocalardan, mollalardan, yahşilerden izzet gitmiştir¹³. Bunlar, özlerini ulu tutmakla birlikte gönülleri kibir ve benlik dolu şeyhler haline gelmişlerdir. Bu gibi "zalimlere" hizmet etmek, Kur'an'ın anlamını doğru okumamak demektir¹⁴.

Hikmetler'de "şeyhim" diye pir edinilmesi, şeyhlerin; "bana gaipen haber ulaştı" diye çırpınmaları, insanlar arasında sürekli dolaşıp mürit

⁷ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, Hazırlayan: Hayati Bice, T.D.V. Yay., Ankara 2009, s. 377.

⁸ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 348.

⁹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 69.

¹⁰ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 427-430.

¹¹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 335.

¹² Hoca Ahmet Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 257.

¹³ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 343.

¹⁴ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 387.

aramaları, “bana mürit olun” diye insanları sıkıştırmaları da kıyasıya eleştirilmektedir. Bunların şeriata uygun olmadığı, tarikat diye insanlara dinde olmayan şeylerin öğretildiği, “hakikat benim” iddiasıyla böbürlenmeler yaşandığı belirtilmektedir¹⁵.

*Sahte aşık, sahte sufi gördüm yerdim
Riya kılan şeyhi gördüm bizar oldum
Zerre payı değdi bana hasta oldum
Hak yolunda sermest idim huşyar oldum*¹⁶.

Bu sözlerde şeyhlerin tasallutundan kurtulmanın bir tür uyanıklık hali olduğu da ifade edilmektedir. Hikmetler, sufiye benzemesine rağmen günahlardan ürkmeyen ve elinde riya tespihi taşıyan kişilerden oldukça fazla söz etmektedir¹⁷.

Hikmetler’de ahir zaman şeyhleri, iman-amel bilmeyen, manadan yoksun, ilimsiz, dünyada “kulaksız ve kuyruksuz eşek”, ahirette de kara yüzlü mahluklar olarak tasvir edilmektedir. “Yüce” oldukları kabul edilmekle beraber dünya malı yığan bu insanlar, sadece cehennemi hak etmektedirler. Bu tür insanlara uyanlar da yarın kıyamet gününde sorguya çekilecekler:

*Ey müminler işte şeyhin beyanını
Ben söyleyeyim güzel dinleyin ayanını
Kıyamette yüklenir mürit günahını
Sırat üzre titreyip sallanıp durur imiş*¹⁸.

¹⁵ Bkz. Mertol Tulum, “Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *İlmi Araştırmalar*, sayı: 7, İstanbul 1999, s. 212.

Tulum şu sonuca ulaşmıştır: “Hikmetler tahlil edildiğinde görülür ki, bunların hemen hemen bütününe türlü ifadelerle yansımış ve sinmiş olan ruh, dolayısıyla Yesevilik tarikatının esasını teşkil ettiğinde şüphe bulunmayan öz, şeriata ve Ehlisünnet mezhebine tam bağlılıktır”. Bkz. Hikmetlere Göre “Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, s. 207.

¹⁶ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 67, 316.

¹⁷ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 102-105

¹⁸ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 309.

Hikmetler kitabına göre şeriat asıldır. Tarikata şeriatsız girenlerin imanını şeytan alacaktır¹⁹. Ama bu durum bir tür şeriatçılık olarak görülmemelidir. Kanaatimize göre şeriat üzerinde durmak, disiplini, kurallı yaşamayı ve “logosun hakimiyetini” “velinin hakimiyeti” karşısında öncelemek içindir. Burada karizmatik lider kültünü eleştirme maksadı bulunmaktadır. Nitekim:

*“Kim şeriatı bilmeden şeyhim dese,
veliliğini, kerametini söylese,
ruhu’l emin olsa bile batıldır”*

denmektedir. Özü bu tür batıl inançlardan korumak gerekmektedir²⁰. Çünkü “şeyhim” diye bir başka bina tesis etmeye çalışmak, imandan ayrı kalmaya sebebiyet verebilir²¹.

Hikmetlerde “alim” de eleştiriden nasibini almaktadır: “Şüphesiz hakkıyla alimler bilir” ayetini kendi otoritesi için kullanan, abası yoksa alim değil zalimdir. Gerçek alim, az gülen çok ağlayandır. Alim odur ki şeriatle yola çıkar, tarikatin pazarında yerini alır, muhabbet deryasından inciler devşirir. Alimin özü mahzundur, gönlü kırıktır ve asıl işi meşakkattir²².

Burada İslami bir hüviyete sokularak yaşatılmak istenen Şaman geleneğinin eleştirisi söz konusudur denebilir²³. Ama aynı zamanda “hikmetlerin” totemik ritüellerle kutsanmış hayat biçimini sınırladığı, büyüü bozduğu, en azından kutsallık arayışına sistematik, kurallı, ve sorumluluk getiren cevaplar verdiği söylenebilir. Böylece var olan kutsallık arayışı insanilikle uzlaştırılmaktadır.

“Ata” ya da “bab” kelimelerinden hareketle Türklerin karizmatik liderci bir din anlayışına sahip olduğunu iddia etmek, Türk geleneğine

¹⁹ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan*, s. 244.

²⁰ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 186.

²¹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 158.

²² Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 204.

²³ Bkz. Mertol Tulum, “Hikmetlere Göre Yesevilik ve Orta Asya Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *İlmi Araştırmalar*, sayı: 7, İstanbul 1999, s. 205.

de yabancıdır. Çünkü genel olarak Türklerde lider, “eşitler arasında öncelikli” biridir. Burada karizma, liderde değil törededir. Lider töreye uygun hareket etmelidir. Atalar kültü ile “evliya kültürü” bir tutmak mümkün değildir. Çünkü atalar kültüründe “ataları” töre temsil eder.

Hikmetler, evliya merkezli değil Allah merkezli bir din anlayışını temsil etmektedir.

*“Allah deyip içine nur doldurmazsan
Vallah billah sende aşkın nişanı yok”*

beytinin gösterdiği gibi Allah içe dolan bir ışık, iç alemin aydınlanması olarak görülmektedir.

Hikmetlerde “settarımsın, melikimsin, gaffarımsın, rahmanımsın” şeklinde niyazların epey bir yekûn tuttuğu söylenebilir²⁴.

“Rahmanım, Melikim; ara yolda kaldım ben işte” örneğinde görüldüğü gibi seslenişler hep rabbedir²⁵.

*Bir ve Barım Allah, ışık salar ve gaffetler yok olur.
Can, gönül, akıl, şuur Allah der.
Entel Hadi O’dur²⁶.*

Bir ve Var olan karşısında “ben” diyen “şeyh-i zaman” olmamalıdır. Entel Hadi, entel Hak kalpte yer tutmalıdır. Önemli olan budur. Bu zikri şuur dokusu haline getirmeyene “şeyh” denmesi onun cehennemlik olduğunu gösterir.

Hikmetler’de bütün yalvarışlar Allah’adır. Açık bir muvahhit söylem söz konusudur:

*“Ey Sultanım sensin kulun sığınağı, Bana sen gereksin”;
“Vaizlere minber gerek bana sen gereksin”²⁷.*

²⁴ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 318-320.

²⁵ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 310.

²⁶ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 79.

²⁷ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 128.

Özet olarak Hikmetler’de Türk anlayışı ile İslami inanç esaslarının bir araya gelmesi evliya kültü çerçevesinde olmamıştır. Daha çok dervişliğin erdemliğine ilişkin methiyeler, dünya gidişatından yakınlıklar, ruh yaşamı, ruhun bekası, cennet ve cehennem akideleri, kişisel ve toplumsal nitelikteki erdemler, (azla yetinmek, aşk, alçak gönüllük gibi) yoluyla olmuştur²⁸.

Türk Müslümanlığı hurafelerle örülmüş bir Müslümanlık değildir

Hikmetler’i esas alarak Türk din anlayışının hurafelerle örülmüş koyu muhafazakar bir anlayış olmadığı da ifade edilebilir. Çünkü hikmetler her değerın en iyisinden yapılan bir karışım, bir sentez gibidir. Hikmetlerde aşk, muhabbet şarabı, ene’l-hak, sünnet, namaz, Kur’an’a tabi olma aynı sıklıkla ve aynı düzlemde ifade edilir. Peygamber sünnetinin yanında aşıkların sünneti yer alır.

“Arş üstünde namaz kılıp dizim büktüm,

Hızır babam hazır olup kıldı şefkat”²⁹,

“Miraçta Hak Mustafa ruhumu gördü”³⁰,

“On sekizde kırklar ile şarap içtim, yüz bin türlü meleklerle yüzleştim”³¹,

“Otuz birde Hızır babam mey içirdi”³²

mısralarında ortaya konan düşünceleri, hurafe olarak nitelemek mümkün değildir. Bunlar mitoloji de sayılamazlar. Çünkü birçok kere ahlaki bir nasihatle tamamlanırlar. “Hızır babam hazır olup kıldı şefkat” denilir, fakat “şefkat”ten erdemler elde etmenin gereği vurgulanır. “Şevk şarabını içmek³³” tok gözlü olmanın nedeni olarak gösterilir. “Miraç sırasında Hak Mustafa ruhumu gördü” mısrası da “meleklerden ders almak”, “mana peşinden koşmak” anlamına gelir. “Hızır babadan mey

²⁸ Bkz. Mahmut Tezcan, “Ahmet Yesevi’nin Türk Din Antropolojisindeki Yeri”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Cilt: 26, 1993, s. 3-5.

²⁹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 67, 316.

³⁰ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 69.

³¹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 71.

³² Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 74.

³³ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 63

içmek”, nefisteki kötülüklerin bertaraf edilmesi gereğinin bir girizgâhı olarak sunulur.

Hikmetler’de “erenler denizine düşmek” dünya ihtiraslarından kurtulma anlamında sembolik bir ifadedir. Çünkü bunu; “Erenler dünya demedi, dünya gamı yemedi, haktan özgeyi demedi” dizeleri takip etmiştir³⁴.

Vahdaniyet deryasına girmek, “yuhibbuhum” şarabını içerek “veyu-hibbunehu” libasını giymek, şeriatın kisvesi, tarikatın Burak’ı ile cezbe ve coşku alemine gitmek, fenafillah deryasına batarak bekabillah gevherinden almak³⁵, şevk şarabını içip ruha kanmak³⁶, Hikmetler’in en önemli mesajlarıdır. Bunlarda da maksat aşık olmayı zahitliğe tercih etmektir. Hikmetler’de muhabbet şarabı, raks ve sema vurmak, aşk hançeri ile şevk ateşi içinde bağrın kebab olmasından dem vurulmakta, ama bunlar, cefanın bir vefası olarak zikredilmektedir³⁷.

Elbette modern dönem öncesi bazı hayat ve anlam biçimlerinde mitos ile logos aynı anda mevcuttur ve ikisi birbirinin tamamlayıcısı olarak görülür. Her birinin kendine ait bir yeterlilik alanı vardır. Bazen ikisi de vazgeçilmezdir. Fakat Hikmetler söz konusu olduğunda karizmanın söze, hikmete verildiği ifade edilebilir. Eğer mitos, logosu tehdit ederse hikmet, logos lehine mitosa bir müdahale haline gelebilmektedir.

Türk Müslümanlığının bazı özellikleri

Bütün bunlardan sonra Hikmetler’de temsil edilen Türk İslam zihniyetin mahiyeti konusunda bazı şeyler söylemek mümkün hale gelmektedir.

Ahmet Yesevi veya Yesevi din anlayışı, “tevhit” ağacının her dalındaki meyveden almak isteyen bir anlayıştır. Bu yüzden aşktan, muhabbet şarabından, gözyaşından, namazdan, şer’i yolda yürümekten aynı düzlemde bahsedilmektedir.

³⁴ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 180.

³⁵ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 261.

³⁶ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 275.

³⁷ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s.321-322.

Hikmetler’de “zahit kul”, “aşık kul” karşılaştırılması yapılır. “Aşık kul” bir dindarlık modeli olarak “zahit kula” yeğlenir. Çünkü “zahit kul”, namaz kılar ve karşılığında huri bekler. Aşık kul ise canan için candan geçer³⁸.

Hikmetler’de “enelhak” ve “lamekân” kelimeleri çok fazla geçmesine rağmen açılımları, manaları üzerine fazla durulmamıştır. Enel-hak, sadece candan geçip sevgiliyi sevmek, hak kokusu almak üzere anlamlandırılmıştır³⁹.

Bu din anlayışında aşksız yürüyen zahitler, taatinden mağrur olanlar, “alimlerden öğrendiklerimizle amel kıldık” diyerek kendi öznelliklerini görmezden gelenler, tespih, tehliil ile vakit geçirip gözyaşından habersiz olanlar kıyasıya eleştirilir. Allah için gözyaşından daha büyük bir armağan olmadığından dem vurulur⁴⁰.

Yesevi geleneğini ifade eden Hikmetler’de din, zalimlerin değil, muktedirlerin değil, yolda kalmışların, mazlumların, gariplerin dinidir. Hikmetler’de Resul, garip, fakir ve yetimleri sorup onların izini sürmektedir. Yine Hikmetler’de “gönül incitenler”, katı yürekli olarak nitelendirilir ve kafır de olsa kimsenin incitilmemesi gerektiği ifade edilir. Resul garipleri, yetimleri soran, gariplikte sıkıntı çekmiş biridir, il il gezip yetim arayan biridir.⁴¹

Yesevi ve erenleri, gariplerin gönlünü kazanmak için, dünyaya tapan soysuzlardan yüz çevirirler. Gönlü kazanılması gerekenler dünya nimetlerinden yararlanmayan yoksullar ve gariplerdir.⁴²

Yesevi’nin din anlayışına insan sevgisi ve hoşgörü tamamen hakimdir:

*“Sünnet imiş kafir de olsa verme zarar
Gönlü katı olandan, gönül incitenden Allah şikayetçidir
Allah şahit! Öyle kula siccin hazır
Bilgelerden işittiğim söz budur⁴³”.*

³⁸ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 305.

³⁹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 88.

⁴⁰ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 326-331.

⁴¹ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 63.

⁴² Bkz. Onur Bilge Kula, *Anadolu’da Çoğulculuk ve Tolerans*, s. 55.

⁴³ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 65.

Divan-ı Hikmet'te cimrilik, tamah, açgözlülük ve nefsanî arzular reddedilmekte; sabır, kanaat ve nefsin dizginlenmesi övülmekte; hırs ve ihtirasın insan hayatına verdiği zararlar anlatılmakta; hoşgörü, tevazu ve sevgi örnek davranışlar olarak tavsiye edilmektedir. Yalan ve riya eleştirilerek, dürüstlük ve açık sözlülük yüceltilmektedir. Hikmetler'de ideal insan tipi, âbid olduğu kadar âkil, âkil olduğu kadar âlim olan kişidir. Dikkat edilirse bütün bu motifler, sosyal hayatı meydana getiren davranış modellerini ihtiva etmektedir⁴⁴.

Hikmetler'de "ümme bilincine" çok önemli yer verilmektedir. "Ah bir ümme olsam!" feryadı birçok yerde gerçek bir feryat şeklinde yükselmektedir⁴⁵. Hz. Peygamber'e gönüldaş olmak için sünnetine sıkı sarılmak gerekmektedir. Muhammed'in has ümmeti olmak bir gayedir. "Sünnetlerin muhkem tutup ümme oldum" mısraında ümmete aidiyetle sünnete uyma arasında ilişki kurulmaktadır.

Fakat aynı zamanda, "Muhammed'in bilin zatı Arap'tır, Tarikatın yolu bütün edeptir" demek suretiyle Hz. Muhammed'in Arap olmasının dinin de Arap olmasını gerektirmediği, dinin yolunun tamamen ahlaktan ibaret olduğu adeta vurgulanmak istenmiştir. Arapça ile Arap örf ve adeti arasında ilgi bilindiğinden;

*"Hoş görmez âlimler dediğiniz Türkçeyi
Ariflerden işitsen açar gönül ülkesini
Ayet hadis anlamı Türkçe olsa uygundur
Anlamına yetenler yere koyar börtünü"*⁴⁶

denilmekte ve Türkçe bir din dili olarak benimsenmektedir.

Yine "sünnetlerini sıkı tutup ümme oldum" denildikten hemen sonra "yeraltına yalnız girip nura doldum" mısraı gelmektedir. Burada ümme olabilmek için sünnete uymanın önemi vurgulanırken aynı zamanda içsel ışığı yakalamada "yalnızlığın" ve "yeraltının" önemine temas

⁴⁴ Bkz. Hüseyin Akyüz, "Eğitici Bir Şahsiyet Olarak Ahmet Yesevî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 1, 1994, s. 23-24.

⁴⁵ Bkz. Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 85.

⁴⁶ Bkz. Hoca Ahmed Yesevî, *Divan-ı Hikmet*, s. 181.

edilmektedir. Peygamberin sünneti önemlidir, fakat aşıkların sünneti de esas alınmalıdır⁴⁷.

Hikmetler’de aklın hakimiyeti, kalbin hakikati bulmadaki payı ve şeriatın düzeni bir arada değerlendirilmekte, adeta bu yollar arasında bir sentez meydana getirilmek istenmektedir. Hikmetler akıl, inanç ve iştiağı bir arada değerlendirmektedir. Buna göre dini yaşam sadece akait ya da sadece mücerret ahkâm değildir. Dini yaşam aynı zamanda batini bir zevk veren ruhi yaşamdır. Bu durum Hikmetler’de sosyal öznenin daha çoğulcu bir özellik sergilediğini de göstermektedir.

Bütün bunlardan dolayı Yeseviliği temsil edebilecek yetkinlikte olduğu kabul edilen Divan-ı Hikmet’e bakıldığında, Türk Müslümanlığının, rahat bir şeriat üzerine temellenen, dinin insancıl yayılmasını dikkate alan, şahıs karizmasından ziyade hikmetin karizmasını vurgulayan çoğulcu bir din anlayışı olduğu söylenebilir.

Ahmet Yesevi’nin temsil ettiği din anlayışı, İslam’ı nas, ceza, şeriat gibi kısır, cılız ve ruhsuz unsurlara bağlamaktan çok insan ruhunu kainata derinden bağlayan kuvvet üzerine temellenmiştir. Hikmetler’de insan ruhuna dönüş söz konusudur.

Buradan hareket etmek suretiyle “Nakşilik daha çok şehirli ve Sünni muhitlerde yayılmış, Yesevilik ise konar-göçer Türkler arasında faaliyet göstermiştir. Bu sebeple zamanla bu iki tarikat arasında farklılıklar gelişmiştir”⁴⁸ tezinin çok isabetli olmadığı ifade edilebilir. Ruha dönüş ve çoğulculuk, konar-göçerliği aşan bir gelişme çizgisi olarak kabul edilebilir.

Ahmet Yesevi’nin din anlayışının köklerini de hesaba katarak düşünecek olursak, Hikmetleri, adı ne olursa olsun, herhangi bir mezhebin, meşrebin, tarikatın dar sınırlarına hapsedmenin bir haksızlık olduğunu düşünebiliriz. Hele hele onu, farklı bir dil olan “melamet”ten

⁴⁷ Bkz. Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 86, 91.

⁴⁸ Bkz. Ayhan Pala, “Yesevilikten Bektaşiliğe Türk Müslümanlığı”, *Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Araştırma Dergisi Hoca Ahmet Yesevi Özel Sayısı*, cilt: 7, Sayı: 21, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1995, s.856-859.

yola çıkarak “gulat” çizgiye indirgemeye çalışmak, tam anlamıyla bir kadirbilmezlik olacaktır⁴⁹.

Hikmetler’de bir mezhep şuuru bulmak pek mümkün değildir. Hikmetleri heterodoksi ya da ortodoksi ikilemi içinde değerlendirmeye tabi tutmak gereksizdir. Çünkü inanç esasları üzerine temellenmiş bir yapı bulunmamaktadır. Hikmetler bir inanç kitabı değil bir ahlak kitabıdır. Türk Müslümanlığı bu açıdan bir akide İslam’ı değil bir ahlak İslam’ıdır.

⁴⁹ <http://www.hasanonat.net/index.php/89-ahmet-yesevi-nin-din-anlay-s-ve-bektasilikteki-baz-yans-malar>